

Att reglera ungdomars rörelser i staden

Fritidspolitisk styrning efter ungdomsupplopp
i Stockholm 1956–1967

Martin Ericsson & Andrés Brink Pinto

Under efterkrigstiden skakades Stockholm av dramatiska upplopp som förbryllade samtida observatörer. De beskrevs i media som ”ungdomsupplopp”, och flera kommentatorer ansåg att händelserna var ett symptom på ”ungdomsproblem” som framträtt efter andra världskriget. Liknande oroligheter ägde rum i andra svenska städer vid samma tid, exempelvis i Malmö och Göteborg.² Fenomenet förekom också i andra delar av Europa under 1950- och 1960-talen: i England, Västtyskland, Östtyskland, Norge, Danmark och Finland 1956–1957, i München 1962 samt i södra England 1964–1966.³

TVå av de mest uppmärksammade Stockholmsupploppen kom att kallas nyårskravallerna respektive Hötorgskravallerna – den senare även något missvisande för ”Modskravallerna”.⁴ De första ägde rum i centrala delar av Norrmalm på nyårsafton 1956 och ledde till att över 110 personer omhändertogs av polis.⁵ De andra utspelade sig i området kring Hötorget under sensommaren 1965 och resulterade i att 665 personer omhändertogs.⁶ Den juridiska reaktionen var mild och få dömdes till mer kännbara straff än dagsböter, men reaktionen från andra myndigheter blev massiv. Efter nyårskravallerna genomförde Stockholms barnavårdsnämnden en utredning där 63 av de gripna intervjuades och fick besvara frågor som syftade till att undersöka deras psykiska karaktär. Efter Hötorgskravallerna genomfördes en liknande utredning, som omfattade hela 460 av de omhändertagna.⁷ På politisk nivå ledde upploppen till att Stockholms stad initierade fritidspolitiska projekt av en ny typ i svenska kommuners verksamhet.

Forskningen om europeiska ungdomsupplopp är fragmentarisk och det saknas systematiska undersökningar om de politiska reaktioner som följde på dem. Vi vet dock att mediala debatter ägde rum i England och Västtyskland. Efter de engelska upploppen 1964–1966 restes högröstade krav på utgångsförbud och mer resurser till polisen, åtgärder som syftade till att genom tvång hindra ungdomar från att delta i kravaller.⁸ Debatterna i Västtyskland 1956–1957 och 1962 innehöll en försiktig kritik mot de hårdhänta polisinsatserna och ibland även krav på fritidslokaler och fritidsverksamheter för ungdomar, åtgärder som snarare var tänkta att förebygga oroligheter

genom att erbjuda ungdomar fritidspolitiska alternativ.⁹ Trots att det i stor utsträckning var samma saker som hände på gatunivå tolkades alltså upploppen på olika sätt och resulterade i motstridiga åtgärdsförslag.

Också i Sverige, Norge och Danmark debatterades ungdomsupploppen massmedialt, men här fanns dessutom en reaktion som förefaller vara unik för de skandinaviska länderna: lokala myndigheter genomförde storskaliga utredningar med målet att undersöka de ungdomar som deltagit i kravallerna. Förutom de både Stockholmsutredningarna genomfördes sådana projekt efter Oslokravallerna 1956, som börjat då filmen *Rock Around the Clock* hade premiär på norska biografer. Utredningen genomfördes i samarbete mellan polisen och kriminologen Knut Sveri, en forskare som kom att spela en roll även i utredningen om nyårskravallerna. Ett år senare genomfördes en liknande utredning i Köpenhamn, där forskare från de psykologiska och kriminologiska institutionerna vid Köpenhamns universitet studerade de deltagande ungdomarna och pressens rapportering om oroligheterna, som också där uppstått då *Rock Around the Clock* premiärvisades. Det etablerades alltså en gemensam skandinavisk utredningsverksamhet där vissa forskare deltog i olika länders utredningar och där slutrapporterna lyfte fram de andra ländernas utredningar som föredömen och jämförelsepunkter.¹⁰

Syftet med vår artikel är att analysera den svenska delen av denna skandinaviska företeelse, samt att belysa förhållandet mellan myndigheters utredningsverksamhet om föreställda sociala problem och den politiska maktutövning som syftar till att åtgärda och förebygga sådana problem. Det sker genom att vi studerar Stockholms barnavårdsnämnds utredningar om nyårs- och Hötorgskravallerna samt de fritidspolitiska reaktioner som dessa möjliggjorde. Artikeln är samtidigt en del av forskningen om hur den efterkrigstida kommunalpolitiken gradvis har ingripit i allt större sektorer av samhället, i detta fall i Stockholm. Som Anders Gullberg och Torbjörn Nilsson har understrukit har forskningen om huvudstadens moderna kommunalpolitik länge varit eftersatt.¹¹ På senare år har situationen förbättrats, främst genom forskningsprojektet ”Makten i Stadshuset – Partier och politiker i fullmäktige efter 1945”, som spänner över allt från skolfrågor till stadsbyggnadspolitik.¹² Däremot har stadens fritidspolitik ännu inte belysts djupgående, och vår artikel är avsedd som en kritisk undersökning också av detta kommunalpolitiska område.

Vi kommer att argumentera för att barnavårdsnämndens utredningar bidrog till att forma ett fritidspolitiskt fält som innehöll nya tekniker för att utöva makt över ungdomars beteende. I vår analys av detta fält besvarar vi flera delfrågor: Hur skapades ungdomar som social kategori genom utredningarna? Hur påverkade de föreställningar om ungdomar som genererades

kommunalpolitikernas beslut? Och hur ska den fritidspolitiska makt som utövades förstås teoretiskt?

Vi besvarar frågorna genom att detaljstudera de tryckta rapporter där utredningarnas resultat presenterades och genom att undersöka de politiska debatterna i Stockholms stadsfullmäktige samt de åtgärder som vidtogs inom barnavårdsnämnden, den myndighet som beredde de politiska besluten och ansvarade för deras genomförande. Därför utgörs källmaterialet främst av Stockholms stadsfullmäktiges tryckta handlingar (där utredningsrapporterna finns som bilagor) och av internt material från barnavårdsnämndens arkiv samt av kompletterande dokument från Stockholmspolisen. Polishandlingarna används främst för att ge en kortfattad översikt av kravallernas händelseförlopp, något som inte är huvudfokus för artikeln men som behövs som en bakgrund för att vi ska kunna tolka de reaktioner som följde. Det viktigaste materialet är de tryckta utredningarna. De var påkostade projekt initierade av de högsta ansvariga för ungdoms- och fritidspolitiken i Stockholm, och deras slutsatser spelade stor roll för den politik som kom att föras. Därför är de mycket användbara för att undersöka de föreställningar om kravalldeltagande ungdomar som skapades inom den kommunala byråkratin och som lades till grund för politiska åtgärder, och därmed för att besvara våra frågeställningar. Huruvida utredningarna hade rätt i sina bedömningar och om de gav en korrekt bild av kravallernas deltagare och drivkrafter är i sammanhanget en underordnad fråga. Genom att kombinera utredningarna med nämndens arkivhandlingar blir det möjligt för oss att också kasta ljus över de myndighetsinterna diskussioner som föregick utredningarna och som avgjorde hur de skulle utformas. Materialet är alltså sammantaget väl lämpat för att studera den process där Stockholms myndigheter och politiker gemensamt försökte förstå ungdomsuppluppen som fenomen.

Det bör dock betonas att den processen inte ägde rum i ett vakuum. Även massmedia producerade föreställningar om ungdomsuppluppens deltagare, främst genom en omfattande debatt och nyhetsrapportering i dagstidningarna, och dessa nådde offentligheten snabbare än vad det kommunala utredningsväsendet förmådde. Massmediala källor undersöks inte inom ramen för denna artikel, som alltså bara omfattar en av flera sektorer där föreställningar om kravalldeltagande ungdomar skapades och spreds.

Ett ungdoms- och fritidspolitiskt fält öppnas

Frågan om när ”ungdomen” uppstod som social kategori i västvärlden, eller när det går att tala om specifika ”ungdomskulturer”, har besvarats på olika sätt. Eric Hobsbawm ansåg att det var först under åren efter andra världskriget som ungdomen uppstod som en ”independent social agent”,

medan exempelvis Jon Savage har hävdat att kategorin ungdomar eller "tonåringar" har en förhistoria som sträcker sig tillbaka till 1800-talets slut.¹³ Även den svenska forskningen präglas av frånvaron av konsensus: vissa menar att ungdomskulturer fanns redan under 1800-talet, andra har framhållit 1930-talet som en särskilt formativ tid.¹⁴ Det torde dock råda enighet om att 1950- och 1960-talen var en tid då föreställningarna om "ungdomen" och om ungdomskulturer kraftigt accentuerades, både i massmedia och genom en växande ekonomisk marknad speciellt inriktad mot ungdomar som konsument.

I denna artikel är det dock inte ungdomskulturen i sig som står i centrum. Vi vill istället bidra med kunskap om hur den tidiga efterkrigstidens ungdoms- och fritidspolitik formades som ett politiskt fält öppet för intervention och

Figur 1: "Få virus-bakterier har studerats mer närgående än den nya svenska upplöpps-bacillen..." Hur skulle man förstå de ungdomar som deltagit i nyårskravallerna, och vilka aktörer skulle få uttala sig om ungdomsupplöppens drivkrafter? Tecknaren George Beverloo fångade kampen om tolkningsföreträde i denna skämtteckning. Ur *Stockholms-Tidningen* 9 januari 1957.

skapandet av föreställningar om ungdomar, eller att, med Hans-Erik Olsons ord, undersöka fritiden som en ”arena för politisk produktion”.¹⁵ Detta fält är förvånansvärt lite utforskat, även om det finns både svenska och internationella studier som behandlar den debatt om ungdomsbrottslighet som förts sedan 1940- och 1950-talen.¹⁶ Svenska historikers fokus har snarare legat på en period som föregår efterkrigstidens ungdomsupplopp, och de studier som finns av hur ungdomar blivit föremål för offentlig maktutövning har ofta inriktats på tiden från 1800-talets slut fram till ca 1950. En rad forskare har här gjort betydelsefulla analyser av olika former för kontroll och påverkan (ofta med tvångsinslag) av enskilda unga individer som kommit i kontakt med barna- och ungdomsvården. Uppfostringsanstalter, hjälpklasser och steriliseringar är några exempel.¹⁷

Dessa studier belyser åtgärder mot ungdomar som har klassificerats som avvikande genom psykiatriska diagnoser, som begått brott eller som brutit mot sociala normer. Det finns betydligt mindre forskning som behandlar politiken mot den majoritet av ungdomar som inte har ansetts vara avvikande på dessa sätt. Ett undantag är Hans-Erik Olsons avhandling, som visar hur ett nät av kommunala ungdomsgårdar byggdes ut i Stockholm vid 1900-talets mitt. Olson ser gårdarna som en form av social kontroll av arbetarklassens unga. Han visar också att tillkomsten av dessa fritidspolitiska institutioner motiverades med uppfattningar om att vissa ungdomsgrupper, särskilt de ”föreningslösa” som inte var aktiva i de stora folkrörelserna, utgjorde potentiella sociala problem som ungdomsgårdarna skulle förebygga.¹⁸ Denna artikel inspireras av Olsons slutsatser, men vi menar att den makt som ungdomsgårdarna var ett exempel på måste beskrivas på ett mer nyanserat sätt än genom att endast betecknas som social kontroll – ett begrepp som lätt kan associeras med en typ av tvång som inte fanns inom verksamheten. Vi kommer att argumentera för att den makt som utövades efter nyårs- och Hötorgskravallerna fick sin speciella karaktär genom det faktum att den inte präglades av tvångsinslag, och därmed måste vi söka andra teoretiska verktyg än termen ”social kontroll” för att kunna förstå den.

Makt, vetande och styrning

Vi hämtar dessa verktyg från den Foucault-inspirerade tradition som brukar benämnas ”governmentality studies”. Den teoretiska diskussionen om denna tradition är mycket omfattande. I denna artikel tar vi fasta på vissa av dess utgångspunkter medan andra, exempelvis förhållandet mellan makt och motstånd, får en mer nedtonad roll. Inspirationen från traditionen innebär för det första att vi förstår makt som en aktivitet, snarare än som en struktur eller resurs. Makt är inte något som innehas utan något som utövas, och de

olika sätt varpå makt utövas kan beskrivas som ”makttekniker”.¹⁹ En viktig uppgift i artikeln är att undersöka vilka makttekniker som Stockholms politiker och myndigheter använde efter upploppen, och om dessa innebar något nytt i förhållande till redan etablerade tekniker på det ungdoms- och fritidspolitiska fältet. För det andra innebär det att vi definierar makt brett. En intuitiv förståelse av makt för ofta tankarna till förbud, repression, förtryck eller våld. I vår undersökning förstås makt däremot som alla försök att påverka, forma och reglera människors beteende och rörelser.

Vilka makttekniker som används är beroende av det ”vetande” som finns om de objekt över vilka makten utövas. Liksom makt är vetande en aktivitet: det måste produceras, och myndigheter, forskare och andra aktörer använder olika ”vetandetekniker” för att producera det.²⁰ Vetandeproduktion är dock långt ifrån en harmonisk process. Särskilt sådan vetandeproduktion som särskiljer vissa grupper som avvikande och tillskriver dem negativa eller hotfulla egenskaper stöter på fakta och omständigheter som komplicerar särskiljningen och potentiellt riskerar att underminera den, ett fenomen som kan kallas ”anomalier”.²¹

Låt oss exemplifiera hur dessa verktyg kan användas i historisk forskning om svensk barn- och ungdomspolitik. Flera makttekniker som har använts för att påverka barns och ungdomars liv under 1900-talet passar onekligen in i en förståelse av makten som repressiv eller våldsam; det tydligaste exemplet är kanske de steriliseringar som genomfördes främst från 1930-talet och in på 1950-talet.²² Maktutövningen var sammanlänkad med ett visst vetande på så sätt att den ofta byggde på eugeniska idéer om att vissa ungdomar med oönskade beteenden inte var möjliga att förändra, och att deras inneboende karaktär riskerade att överföras på framtida generationer genom arvsanlag. Men myndigheterna hade också andra makttekniker, exempelvis att genom tvångsomhändertaganden placera ungdomar på anstalter.²³ Den tekniken byggde ofta på ett annat vetande, nämligen föreställningen om att ungdomar var möjliga att förändra genom organiserad uppföstran.

Båda dessa tekniker byggde på tvång, men som vi kommer att visa såg de politiska reaktionerna på nyårs- och Hötorgskravallerna mycket annorlunda ut. För att förstå dem använder vi ytterligare ett begrepp från governmentality-forskningen, nämligen ”styrning”. Begreppet beskriver en form av maktutövning där målet inte är att kontrollera människors handlingar och rörelser genom tvång och ständig övervakning, utan där människorna ska styra sig själva genom ”fria” val. Därmed utövas makten, med Nikolas Roses ord, inte genom att individernas handlingskapacitet krossas utan genom att den bejakas och styrs i önskad riktning.²⁴ Vi vill understryka att även detta verkligen innebär makt. De fria val som människor ska förmås att göra är tänkta att ske i enlighet med vissa sociala och kulturella normer,

och styrningen har som mål att locka och påverka människor att självständigt agera i enlighet med dessa normer.²⁵ Styrning innebär inte heller att behovet av vetandeproduktion minskar. Snarare ökar det, då styrning förutsätter att det först skapas ett vetande om den grupp som ska styras. Med detta vetande som utgångspunkt utformas institutioner och politiska program på ett sätt som underlättar, uppmuntrar och förstärker människornas benägenhet att agera på ett sätt som harmonierar med de önskade normerna.²⁶ Styrningen omfattar också rent materiella förhållanden, som hur staden och dess offentliga rum utformas genom stadsplanering. Som vi kommer att visa spelade stadsgeografin en viktig roll för reaktionerna på ungdomsupploppen i Stockholm, och de fritidspolitiska åtgärder som vidtogs efter upploppen kan ses som en del av skapandet av staden som ett styrningsbart urbant rum.²⁷

Kravallpojken psykologi.

Vetandeproduktion efter nyårskravallerna

Det hade varit stökigt i Stockholm redan på nyårsaftonen 1955, men när unga Stockholmare samlades för att fira in det nya året 1956 eskalerade stöket till mer omfattande konfrontationer. Tidigt på nyårsaftons kväll började vad polisen senare beskrev som ”yngre element” att kasta smällare från viadukterna över Kungsgatan. Klockan tio konstaterade polisens befäl att gatan var så full av ungdomar att trafiken hindrades, och att många människor ”bläste i papperstrumpeter, tjöt, vrålade och skrånade” samt fortsatte att kasta smällare och knallskott. Därför gavs order om att Kungsgatan skulle utrymmas, vilket verkställdes av ridande polis, och gatan spärrades av poliskedjor. Utanför avspärningen vid korsningen Kungsgatan/Sveavägen samlades en folkmassa som fortsatte att föra oväsen och det förekom att flaskor kastades mot polisen och mot förbipasserande bilar. En del cyklar kastades även ut i körbanan och en mindre grupp ungdomar välte några parkerade personbilar. Polisen inledde då en rensningsaktion som pågick fram till halv tolv, då oroligheterna förflyttades till gatorna kring Hötorget där vagnar och stånd tillhörande torghandeln vandaliserades. I samband med detta kastades kålrötter, morötter och andra rotfrukter mot polisen, vilket besvarades genom att området rensades med sabelhugg.²⁸

Redan under de första dagarna efter kravallerna, då debatten om oroligheternas orsaker pågick för fullt i pressen (Figur 1), lät barnavårdsnämnden göra en stickprovsundersökning av 18 ungdomar som gripits av polisen. De intervjuades och fick svara på ett batteri av frågor om allt ifrån huruvida de kommit till Kungsgatan ensamma eller i ”gäng” till om de druckit alkohol.

Frågorna var mycket snarlika dem som polisen hade ställt i sina inledande förhör med de gripna ungdomarna, vilket antyder tidiga kontakter mellan nämnden och polismyndigheten.²⁹

Här hade vetandeproduktionen kunnat upphöra, men det gjorde den inte. Nämnden beslöt nämligen att utöka undersökningen, dels på så sätt att man nu avsåg att undersöka samtliga gripna ungdomar, dels genom att använda fler vetandetekniker. Det är värt att se närmare på den förklaring som gavs till utvidgningen. När man bearbetade intervjuvaren, och såg efter vilka tidigare uppgifter om de 18 ungdomarna som fanns i nämndens register, visade det sig att de inte på något tydligt vis kunde särskiljas som avvikande från vad nämndens tjänstemän antog var en genomsnittlig Stockholmsungdom. Det verkade röra sig om "ordinära ungdomar med goda hem- och arbetsförhållanden".³⁰ Därför beslöt nämnden att den utvidgade undersökningen skulle inriktas på frågan "om de som hamnade hos polisen utgjorde en från övriga Stockholmsungdomar i samma ålder avvikande grupp".³¹ Stickprovets resultat innebar en anomali i förhållande till antagandet att kravalldeltagande ungdomar var annorlunda än andra ungdomar, och nämnden hanterade anomalin genom att utvidga undersökningen i syfte att öka chanserna att kunna konstatera avvikelse.

Den utvidgade utredningen genomfördes under våren 1957, med psykologen Anna-Lisa Kälvesten som huvudförfattare. Också denna utredning innehöll anomalier, och utredarna var inte omedvetna om detta problem. Slutrapporten slog fast att det egentligen var omöjligt att veta om polisen i det kaos som rått på nyårsnatten verkligen hade gripit de ungdomar som varit mest aktiva: "vi vet inte om den grupp som polisen grep var ett typiskt stickprov på de ungdomar i åldern 14–20 år som deltog i upptågen".³² Denna anomali hanterades genom att ignoreras. Efter att ha konstaterat att det i själva verket var omöjligt att veta hur rättvisande utredningens resultat skulle bli gick utredarna ändå vidare och genomförde undersökningen.

Det bör också noteras att när utredarna uttalade sig om de gripna "ungdomarna" avsåg de inte vilka ungdomar som helst. Trots att även ett par unga kvinnor hade gripits av polisen uttryckte sig utredarna konsekvent om deltagarna som om de var män. Det var ytterligare en anomalihantering, och den var inget unikt i detta sammanhang. Från engelska ungdomsupplopp är det känt att deltagande kvinnor framställdes som mer avvikande och problematiska än deltagande män. I Stockholmsutredningen hanterades anomalin dock snarare genom att kvinnorna förbigicks med tystnad. De passade inte in i de genusnormer som fanns inom svensk ungdomspolitik från 1900-talets början och åtminstone fram till 1960-talet, normer som med Kerstin Hamrebys ord byggde på en "essentialistisk skillnadsföreställning om flickor och pojkar" där det endast var pojkar som förknippades med

våldsamheter.³³ Resultatet blev att de kvinnliga aktörerna exkluderades från det vetande som skapades om kravalldeltagande ungdomar, och utredarna beskrev systematiskt den ungdom som de uttalade sig om som en "kravallpojke".

Denna könade grupp undersöktes med hjälp av tre huvudsakliga vetandetekniker: för det första registersökningar, där utredarna letade efter uppgifter om de gripna och deras familjer i kommunala förvaltningars handlingar och register; för det andra en intervjuundersökning, där varje gripna ungdom intervjuades i sitt hem medan föräldrarna var närvarande; för det tredje en omfattande psykologisk enkätundersökning, som ungdomarna fick fylla i samtidigt som nämndens assistenter samtalade enskilt med deras föräldrar. Enkätundersökningen var uppdelad i två delar. Dels testades ungdomarnas moraliska värdeomdömen. Ansåg de till exempel att det var "listigt" eller "taskigt" att smita från betalningen på ett café eller att plocka tulpaner i Humlegården? Dels fick de besvara ett "attitydtest" omfattande 46 frågor, de flesta hämtade från amerikansk psykologisk litteratur. Här fick de bland mycket annat svara på om de kände sig nervösa inför att tala inför publik, om de hade svårt att samtala med främmande människor och om de brukade gå över gatan för att slippa möta en person som de inte ville träffa.³⁴

Lyckades utredarna producera ett särskiljande vetande, och vilka anomalier fick de hantera? Anomalier var i själva verket närvarande redan i registersökningarna, där utredarna konstaterade att det undersökta antalet ungdomar var för litet för att tillåta "någon egentlig analys".³⁵ Därefter presenterade de en analys, och hanterade alltså åter en anomali genom att ignorera den. Flera undersökningsvariabler visade dock ingen avvikelse alls. De gripna var exempelvis varken mer trångbodda eller fattigare än stockholmarna i allmänhet. Istället lyfte utredarna fram två omständigheter som de menade ändå visade på en avvikelse i förhållande till ett tänkt genomsnitt av Stockholmsungdomar.³⁶ Dels fanns det bland de undersökta ett större antal med skilda föräldrar – en slutsats som också de samtida norska och danska utredningarna drog och skilsmässorna framhölls som ett samhällsproblem³⁷, dels förekom 46 procent av de gripna redan tidigare i nämndens handlingar, vilket bedömdes som en hög siffra.³⁸

Huvudslutsatsen byggde dock inte på registersökningen, utan på attitydtestet. Testningen av moraliska värdeomdömen ansågs däremot visa att de gripna hade lika stor medvetenhet om vad som var "rätt" och "fel" som andra. Ännu en gång förutsatte vetandeproduktionen att anomalier ignorerades. Utredarna betonade att man inte fick "dra några vittgående slutsatser" om den "psykologiska innebörden av de skillnader som vi har funnit". Därefter presenterade de vittgående slutsatser just om vad som psykologiskt kännetecknade dem som deltagit i nyårskravallerna. Jämfört

med genomsnittliga ungdomar (och med ”ungdomar” avsågs här alltså i själva verket unga män) var kravalldeltagaren

mer utåtvänd, mindre introspektiv, mindre känslig, mindre blödig och ängslig för vad andra människor anser om honom, mer aggressiv i sina kamraters ögon, mindre osäker om sitt eget värde och mindre rädd att misslyckas i sina förhållanden, mindre plågad av ett sådant neurotiskt symptom som tvångstankar. Han hyser mera sällan en önskan att ha någon att anförtro sig åt, han verkar att ta lätt men ytligt på kontakten med andra människor [och] visar mindre tecken på hämningar och mera tecken på utlevelse utom i sådana aktivitetsformer som innebär ansvarigt ledarskap och intellektuell självhävdelse.³⁹

Därmed konstruerade utredarna ungdomsupploppens deltagare inte som subjekt som handlade utifrån övervägda beslut, utan som irrationellt agerande individer vilkas beteende formades av deras psykologiska konstitution. I andra sammanhang fördes de psykologiska förklaringarna ännu längre. Tydligast uttryckte sig Kälvesten på ett möte där hon presenterade utredningen för en statlig kommitté som vid samma tid utredde ungdomsbrottsligheten: ”Genom sin olyckliga uppfostran har de [deltagarna] kommit att bli sådana personligheter, att de i kritiska lägen inte behärskar sig utan lever ut.”⁴⁰ Det måste dock betonas att de kravalldeltagande ungdomarna framställdes som avvikande inom ramen för en normal, icke-patologisk ungdom. Utredarna hävdade inte att ”kravallpojken” var kriminell, omoralisk eller samhällsfarlig i sig, eller att han led av psykiatriska sjukdomar eller störningar. Men han var mer lättpåverkad och utåtagerande än andra, och det kunde bli ett problem i ”masssituationer” av det slag som rådde på nyårsnatten.

Därmed kommer vi in på den generella tolkningsram som nyårskravallerna placerades in i, och som kännetecknades av tre utgångspunkter. För det första byggde den på en icke-differentierad förståelse av ungdomskategorin. Kravalldeltagarna omtalades som ungdomar, men ingenting nämdes om att det skulle finnas olika subkulturer bland ungdomar. För det andra var den individualistisk på så sätt att de faktorer som antogs göra vissa ungdomar benägna att delta i upplopp förklarades genom hänvisningar till enskilda personers karaktär. För det tredje användes psykologiska vetandetechniker, hämtade från behavioristisk socialpsykologisk forskning. När utredarna förklarade hur upplopp kunde förekomma tog de ingen hänsyn till politiska, sociala eller historiska omständigheter. Upplopp förstods istället som ett irrationellt ”massbeteende” där ”vanliga hämningar” sattes ur spel genom att ”jag-funktionen” försvagades. Sådana risker ökade då stora folkmassor uppehöll sig på små ytor, som på Kungsgatan under nyårsnatten. Om vissa

personer ”med extremt avvikande läggning” då satte igång bråk, kunde individer av ”kravallpojkar” typ lätt ryckas med eftersom de hade mindre motståndskraft mot ”den driftmässiga utlevelsen”. Därför var det effektivaste sättet att förhindra nya kravaller på nyårsaftonen att förhindra att ”massbeteende” uppstod genom att minska risken för att det samlades ”våldiga skaror på ett trångt utrymme”.⁴¹ Dessa psykologiska förklaringsmodeller lades alltså redan i utredningen till grund för politiska rekommendationer. De kom snart, som vi nu kommer att visa, att läggas till grund för ett politiskt åtgärdsprogram riktat mot ungdomar av ett tidigare okänt slag.

Att förhindra masspsykos. Styrning efter nyårskravallerna

Nyårskravallerna fick relativt stor nationell uppmärksamhet, delvis eftersom talmannen i riksdagens första kammare tog upp händelserna som ett exempel på ”ungdomsåldrarnas speciella problem” i sitt tal vid riksdagens högtidliga öppnande i januari 1957. I den riksdagsdebatt som följde, och som utspelade sig under den allmänpolitiska så kallade remissdebatten, kom talare från Folkpartiet, Högern och Socialdemokraterna att yttra sig, med en övervikt av uttalat kristna ledamöter från de två förstnämnda partierna. Med något undantag framställde dessa politiker kravallerna som ett illavarslande symtom på en rad samhällsföreteelser i samtiden. Bristande respekt för kristna värden, förekomsten av tecknade serier och ”fri uppfostran” var några exempel.⁴² Denna vaga problembeskrivning kombinerades dock inte med några konkreta politiska förslag.

Det var istället på lokal nivå, i Stockholms kommunalpolitik, som de konkreta förslagen kom. De byggde inte på den typen av konservativa argument som yttrats i riksdagen, utan lanserades i nära anslutning till det psykologiska vetande som producerats genom barnavårdsnämndens utredning, och resulterade i ett åtgärdsprogram som var både konkret och nyskapande. De viktigaste aktörerna i denna process var dels barnavårdsnämndens tjänstemän, som leddes av barnavårdsdirektör Karl Erik Granath, dels den politiskt tillsatta barnavårdsnämnden. Det var en institution som befann sig i ett komplicerat partipolitiskt sammanhang. 1957 hade de borgerliga partierna majoritet i Stockholms stadsfullmäktige och även inom barnavårdsnämnden. Till följd av det samlingsstyre som tillämpades i staden innehades dock socialborgarrådsposten, och därmed ordförandeposten i barnavårdsnämnden, av socialdemokraten Hjalmar Mehr.⁴³

Vem som först kom med idén om åtgärdsprogrammet är oklart. I februari 1957 skrev barnavårdsdirektör Granath ett brev där han betonade att något borde göras för att ”avleda ungdomsströmmen in till centrum” under nästa nyårsafton, och att ett sätt kunde vara ”någon form av nöjesarrangemang” på

Figur 2: Ett år efter nyårskravallerna lade Stockholms stad stora resurser på att få ungdomar att välja att tillbringa nyårsnatten på ungdomsgårdarna. Stora annonser i dagstidningarna erbjöd festliga alternativ till folksamlingarna på Kungsgatan. Ur *Aftonbladet* 30 december 1957.

stadens ungdomsgårdar.⁴⁴ Fyra dagar senare presenterades idén offentligt av Hjalmar Mehr i ett svar på en kommunistisk interpellation om kravallerna, ett samband som antyder en nära kontakt mellan barnavårdsnämndens högste tjänsteman och dess politiskt tillsatte ordförande. Mehr var en vänsterinriktad socialdemokrat som gärna sökte ideologisk konflikt med de borgerliga partierna i stadshuset. Det var inte första gången han uttalade sig om ungdomsupplopp. Efter att kravaller ägt rum i Berzelii park sommaren 1951 hade han hävdade att sådana oroligheter borde förebyggas genom en utbyggnad av Stockholms ungdomsgårdar.⁴⁵ När han nu analyserade nyårskravallerna byggde han vidare på den idén.

Mehr hävdade att det inte var något fel att ungdomar roade sig på nyårsafton, inte ens om det gick högljutt till. Däremot måste man förhindra våldsamer, och för att göra det var man tvungen att utgå från två omständigheter. För det första förde Mehr vidare det psykologiska vetande som dominerade i barnavårdsnämndens utredning: ungdomars "psykologi" gjorde dem "lättantändliga" och kunde leda till "masspsykos" om alltför många samlades på samma ställe i upphetsade situationer. För det andra placerade han in nyårskravallerna i en urbangeografisk kontext. Stockholm hade växt, och i och med de utbyggda förortsområdena hade en skillnad skapats mellan stadens centrum och periferi. Det var förstäligt att ungdomar rörde sig bort från de nybyggda, dystra och nöjeslösa förorterna och in mot centrum,

där det ”händer någonting”. Istället för att förfasa sig över att ungdomarnas längtan efter nöjen riskerade att skapa oordning hävdade Mehr att man borde utnyttja samma längtan till att skapa *ordning*. Om man kunde få ungdomarna att uppleva att deras nöjesbehov tillfredsställdes i förörternas skulle de inte röra sig in till staden och därmed kunde risken för masspsykos minska. Staden borde därför själv skapa nöjen och fester för Stockholms ungdomar på nyårsaftnarna, men inte inne i centrum utan i förörternas.⁴⁶

Tanken hade presenterats av stadens ledande socialdemokrat, men inte mött några invändningar från borgerligt håll. Det bör alltså åtminstone ha funnits acceptans av grundprinciperna i programmet över hela den politiska skalan. Det är inte helt förvånande. Särskilt Folkpartiet, som var det största borgerliga partiet i Stockholm, var under efterkrigstidens första decennium generellt positivt till offentliga investeringar och en expanderande, progressiv socialpolitik, så länge sådana reformer inte inkräktade på den privata äganderätten och företagsamheten.⁴⁷ Barnavårdsnämnden kunde därför börja skissa på ett program för nyårsfestligheter i stadens periferi av det slag som Mehr rekommenderat. Det krävdes dock en komplicerad politisk process innan programmet kunde genomföras i den omfattning som det ursprungligen var tänkt, och det berodde på en partipolitisk konflikt med vissa ideologiska förtecken. När det var dags att besluta om de ekonomiska anslagen för programmet, visade nämligen de borgerliga politikerna en viss klivenhet inför frågan. Det folkpartistiska finansborgarrådet Erik Huss stödde visserligen både tanken att låta utreda nyårskravallernas bakgrund och att ”förebygga kravaller också genom fritidsinsatser”, men lade samtidigt till att det först och främst var polisens uppgift att hålla ordning på gatorna. Debatten i stadsfullmäktige slutade med att ingen motsatte sig satsningen, men att de borgerliga partierna kraftigt skar ned projektets budget. Mehr och barnavårdsnämndens tjänstemän lyckades dock till sist skaka fram de pengar som ansågs nödvändiga genom att vända sig till privata aktörer. Tidningen *Aftonbladet* lovade att täcka en del av de väntade ekonomiska förlusterna, och med en viss ironi kom vänstersocialisten Mehrs nyårsprogram även att sponsras av Coca-Cola. Innan denna lösning nåddes stod dock debatten het, och Mehrs angrepp på den borgerliga majoriteten visar att avsikten med programmets aldrig var att skapa nöjen för nöjenas egen skull. Utan de begärda pengarna skulle programmet inte nå det ”egentliga syftet”, hävdade Mehr, nämligen att ”förhindra, att ungdomarna dras till de stora stråken” inne i staden.⁴⁸

Till slut kunde arrangemanget gå av stapeln (Figur 2). Nyårsaftonen 1957 arrangerade Stockholms stad dans och fest för unga i 22 ungdomsgårdar. Dessutom hjälpte staden enskilda föreningar att ordna ytterligare 21 fester.

Sammanlagt uppträdde 58 orkestrar och artister, och ca 12 000 personer bedömdes ha bevistat arrangemangen. Enligt barnavårdsdirektör Granath var succén ett faktum: att så många ungdomar ”genom det kommunala initiativet hölls sysselsatta på andra håll, måste utan tvekan ha verksamt bidragit till det relativa lugnet på nöjesstråken i centrum”.⁴⁹ Nyåret hade faktiskt passerat utan kravaller, även om alla inte höll med om att det var festernas förtjänst. *Expressens* ledarsida pekade på den stora poliskommenderingen som huvudsaklig förklaring, och vissa borgerliga stadsfullmäktigeledamöter höll med. Högerpartisten Sven Johansson ansåg t.ex. att det var principiellt fel att använda skattemedel till att ordna ”rock, skiffle, dans och massor av jippi” och ville inte att kommunen skulle uppträda ”som en jättelik nöjesmamma”.⁵⁰ Här fanns en ideologisk dimension där delar av Högern motsatte sig den expansion av det fritidspolitiska fältet som nyårsfestligheterna innebar, men det vore fel att hävda att debatten i sin helhet präglades av konflikt. Stadsfullmäktige beslutade tvärtom att bevilja pengar till nyårsarrangemang även 1958, och därmed inleddes en fritidspolitisk tradition som fortsatte åtminstone till 1960-talets mitt.⁵¹

Nyårsfesterna bedömdes alltså av Mehr och barnavårdsnämndens tjänstemän ha haft avsedd effekt i form av styrning av ungdomars rörelse i det urbana rummet. Det var för övrigt Mehrs viktigaste argument för att låta dem fortsätta även i framtiden: de hade fungerat som en ”barriär” som hindrat ”tillströmningen till innerstaden”.⁵² Stockholms politiker hade härmed valt att förebygga kravaller genom att vidareutveckla en maktform som i viss mån redan lanserats i den expanderande ungdomsgårdsverksamheten. Denna makt bör förstås som en form av styrning, där oroligheter inte skulle förhindras genom avspärrningar eller våldsamt repression. Även om polisen hade förstärkt sin kommendering jämfört med föregående år så förbjöds inte ungdomar att röra sig i centrala Stockholm. Istället försökte stadens politiska ledning styra deras rörelser genom att föreslå, understödja och locka dem till att själva välja bort centrum och stanna kvar i förorterna.

Vad är ett päron? Vetandeproduktion efter Hötorgskravallerna

Sommaren 1965 samlades ungdomar på trapporna till Stockholms konserthus vid Hötorget. Vissa av dem var mods, eller uppfattades åtminstone så av pressen. Överlag hade sommaren varit lugn. Ungdomarna lyssnade på musik, drack öl och umgicks utan allvarliga ordningsstörningar, även om vissa tidningar beskrevs deras närvaro i stadsrummet som en störning i sig. De sista veckorna av sommarlovet tilltog antalet ungdomar på konserthustrappan. I slutet av augusti resulterade ett par rutinmässiga polisingripanden i att vissa

ungdomar kastade sten och flaskor mot polisen och krossade skyltfönster i kvarteren runt torget. Polisen valde att införa något som närmast liknade undantagstillstånd och omhändertog sammanlagt 665 personer, de flesta med stöd av polisinstruktionens paragraf 19, som innebar att personer som riskerade att störa allmän ordning kunde omhändertas utan att ha begått ett brott.⁵³

Redan innan lugnet lagt sig beslutade barnavårdsnämnden, där Karl-Erik Granath fortfarande var högste tjänsteman, att även denna gång genomföra en utredning, som kom att omfatta alla de 460 gripna ungdomar som polisen rapporterat om till nämnden. Undersökningen, som leddes av nämndens egen utredare Ingrid Blomberg och socialkuratorn Ulla Ahrens, valde till stor del att använda samma vetandetekniker som sju år tidigare i det uttryckliga syftet att kunna jämföra resultaten. Men det fanns viktiga skillnader. I den nya utredningen, som blev så omfattande att den inte publicerades förrän 1967, utgick enkätundersökningen. Istället lades de största resurserna på registersökningar (med ungefär samma resultat som 1957) och på intervjuer med ungdomarna och deras föräldrar.

Även denna utredning genomfördes först efter att man valt att ignorera en anomali. Precis som efter nyårskravallerna ansågs det omöjligt att veta om de omhändertagna verkligen representerade de mest aktiva kravalldeltagarna. Den stora majoriteten hade inte deltagit i några våldsamheter utan omhändertagits preventivt eftersom de vistades på en plats där polisen bedömt att det förelåg risk för kravaller. Det hindrade emellertid inte utredarna från att lägga utredningens resultat till grund för uttalanden om "kravallungdomar".⁵⁴

De resultat som till sist presenterades var tydligt andra än nyårsutredningens. För att förstå varför är det nödvändigt att i detalj studera hur intervjuerna gick till och vilka frågor de innehöll, för de hade förändrats betänkligt sedan 1957. En del av förändringarna speglar hur socialpolitiken vid 1960-talets mitt börjat inriktas mot nya problemområden. Ungdomarna fick exempelvis besvara flera frågor om bruk av narkotika och thinner.⁵⁵ Men den stora förändringen var mer övergripande. I nyårsutredningen låg fokus på de undersökta individernas psykiska karaktärsdrag. Sådana frågor var fullständigt frånvarande i Hötorgsutredningen. Denna innebar istället, som Roddy Nilsson tidigare har observerat, en förskjutning från individpsykologiska perspektiv till perspektiv som snarare kan betecknas som sociologiska.⁵⁶ Utredningen var också inspirerad av kriminologiska teorier där grupper och inte individer stod i fokus, och anknöt därmed till en samhällsvetenskap som snabbt höll på att institutionaliseras i Sverige vid 1960-talets början.⁵⁷ Inspirationen ledde bland annat till att utredarna

involverade kriminologen Knut Sveri som expert – samme forskare som tidigare varit med och genomfört utredningen om ”rock’n’roll”-upploppen i Oslo 1956.

De frågor som nu ställdes rörde inte längre ungdomarnas inre känsloliv, utan relationer till samhället och framför allt till andra ungdomsgrupper. Skiftet från en psykologisk till en kriminologisk-sociologisk tolkningsram skedde nämligen parallellt med ytterligare en förskjutning. I nyårsutredningen betraktades ungdomar som en enhetlig kategori. Hötorsutredningen byggde tvärtom på antagandet att ungdomskategorin var differentierad, och att det inom den fanns olika ”ungdomskulturer” som skiljde sig åt och som ibland kunde råka i konflikt.

Det blev därmed ungdomskulturerna och inte de unga individerna som utsågs till de objekt utredningen producerade vetande om. Varje intervjuad person fick svara på detaljerade frågor om hur hen identifierade sig själv. Betraktade hen sig till exempel som ett mod? Eller som raggare eller skinnknutte? Det visade sig snabbt att en majoritet över huvud taget inte ansåg sig vara mods, tvärt emot den bild som spridits av de tidningar som rapporterat om kravallerna (Figur 3). Utredarna menade därför, som Torbjörn Nilsson tidigare uppmärksammat, att det var missvisande att tala om det inträffade som ”modskravaller”.⁵⁸ Fenomenet är känt också från de engelska ungdomsupploppen som ägde rum vid samma tid. Också de beskrevs som uppgörelser mellan ”mods” och ”rockers” i den stereotypa pressrapporteringen, medan senare forskning har ifrågasatt den bilden och betonat att andelen deltagare som själva identifierade sig som mods var relativt liten.⁵⁹

Dessutom visade det sig att det figurerade en rad beteckningar på ungdomsgrupper som barnavårdsnämndens tjänstemän helt saknade kunskap om. Vad var till exempel en ”beatnik”, en grupp som utredarna inte riktigt kunde definiera? Och vad var ett ”päron”, ungdomar som enligt vissa intervjuvar kännetecknades av att de över huvud taget inte hade några avvikande drag? Och hur förhöll sig grupperna till varandra? Utredarnas slutsatser var att det rådde en spänd stämning mellan framför allt de ungdomar som betecknades som mods och de ungdomar som betecknades som raggare respektive skinnknuttar (Figur 4). De stod i ”motsatsförhållande” till varandra, och när utredarna diskuterade vad som utlöste kravallerna tillmätte de denna omständighet stor vikt.⁶⁰

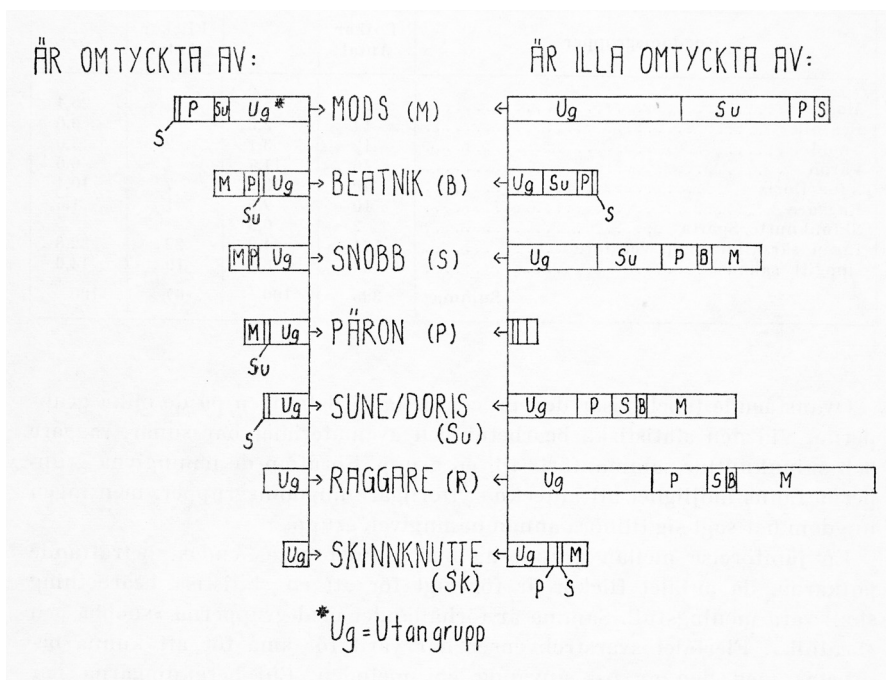
Nyårskravallerna hade förklarats med hänvisningar till masspsykologiska mekanismer och enskilda individers egenskaper. Förklaringen som lanserades till Hötorskravallerna fokuserade istället på dynamiken mellan ungdomsgrupper. Enligt utredarna hade spänningar byggts upp genom att modsen ”retade både andra ungdomsgrupper och vuxna”, exempelvis genom ”sitt långa hår och säregna klädsel”. Det ska inte missförstås som

Figur 3: Intervjuerna med de omhändertagna ungdomarna visade att det endast var en liten del av Hötorgskravallernas deltagare som själva identifierade sig som mods. Ur "Hötorgskravallerna i Stockholm hösten 1965 (Bihang till stadskollegiets utlåtanden och memorial nr. 93)", i *Stockholms stadsfullmäktiges handlingar* 1967, s. 54. Reproduktion: Lunds universitetsbibliotek.

att utredarna lade skulden på modsen. Tvärtom betonade de att det var "normalt och tolerabelt" att ungdomar valde att avvika i utseende. Det var inte ungdomskulturernas existens som var problemet utan motsättningen mellan dem, och förekomsten av "rivaliserande ungdomsgrupper måste säkert betraktas som en av förutsättningarna för kravallernas uppkomst".⁶¹

Hötorgsutredningens vetande om ungdomar som en differentierad kategori präglade också de politiska förslag som utredarna skisserade för att förhindra uppkomsten av liknande kravaller i framtiden. De tog särskilt fäste vid ett av resultaten från intervjuundersökningen, nämligen att många av de omhändertagna i stort sett aldrig besökte någon ungdomsgård. Efter nyårskravallerna hade ungdomsgårdarna setts som en institution som skulle fånga upp i stort sett alla ungdomar, och som genom sin placering i förorterna skulle styra dem bort från centrum. Hötorgsutredningen tvingades nu konstatera att det fanns en grupp förortsungdomar som kände sig "ute-stängda" från ungdomsgårdarna och som därför sökte sig in till city. Det innebar att den form av styrning som praktiserades efter nyårskravallerna inte kunde användas för att förhindra händelser av Hötorgskravallernas slag. De ungdomar som inte bevistade förorternas ungdomsgårdar måste, enligt utredarna, styras på ett annat sätt. Man måste acceptera att de vistades i centrum, men påverka *hur* de vistades i centrum. Istället för att styra dem

Figur 4: När barnavårdsnämndens utredare försökte förstå vad som orsakat Hötorgskravallerna övergavs de psykologiska tolkningarna. Istället ställdes frågor om hur olika ungdomsgrupper förhöll sig till varandra. Vad tyckte egentligen modsen om sunar? Och vad tyckte raggare om mods? Ur "Hötorgskravallerna i Stockholm hösten 1965 (Bihang till stadskollegiets utlåtanden och memorial nr. 93)", i *Stockholms stadsfullmäktiges handlingar* 1967, s. 44. Reproduktion: Lunds universitetsbibliotek.

bort från centrum och ut till förorternas periferi, borde man styra dem bort från centrums offentliga rum (som Hötorget och andra öppna platser) och in i slutna rum, där de inte skulle konfronteras med rivaliserande ungdomsgrupper. Också detta var en maktutövning med ett bestämt mål, nämligen att förhindra nya kravaller. Knut Sveri var tydlig när han beskrev den föreslagna fritidsverksamheten som en "avledningsmanöver" med målet att "konflikt med polis/allmänhet undviks".⁶² Men om avledningsmanövern skulle lyckas krävde det en omfattande utbyggnad av fritidslokaler mitt inne i Stockholms city.

Att undvika kollisioner. Styrning efter Hötorgskravallerna

Precis som efter nyårskravallerna vidtogs de politiska åtgärderna efter Hötorgskravallerna i en komplicerad parlamentarisk situation. När utredningen tillsattes kontrollerade Socialdemokraterna stadshuset, men när den

sent omsider blev färdig hade väljarna röstat fram en borgerliga majoritet. Till följd av samlingsstyret innehade Socialdemokraterna hela tiden posten som socialborgarråd med ansvar för barnavårdsnämndens verksamhet, en post som dock inte längre besattes av Hjalmar Mehr utan av hans partikamrat Sören Carlsson.

Trots att utredningen tog flera år på sig att bli färdig presenterades dess grundläggande idéer i den kommunalpolitiska offentligheten redan under hösten 1965. Sören Carlsson gjorde då två uttalanden i stadsfullmäktige som båda senare skulle återfinnas i Hötorgsutredningen: han menade att det inte var modsen i sig utan spänningarna mellan dem och andra ungdomsgrupper som utlöst kravallerna, och att händelserna måste ses i relation till det efterkrigstida Stockholms förändrade urbana geografi, med utbyggnad av ett tunnelbanenät som band samman centrum och förorter. I samband med omgestaltningen av Norrmalm höll Stockholm på att få en modern storstadskärna, full av nöjen och shoppingstråk. ”Citybebyggelsen är så utformad, att den skall vara attraktiv och dra till sig folk”, hävdade Carlsson och lade till att man måste acceptera att detta gällde även ungdomar. Men de fick inte röra sig inne i city på ett sådant sätt att det ledde till våldsamheter. Därför var det nödvändigt att ”forcera” en uppbyggnad av ”lokaler för ungdomsverksamhet i de centrala delarna av staden”, så att olika ungdomsgrupper inte riskerade att kollidera på öppna platser. Liksom efter nyårskravallerna riktades vissa protester mot förslagen från enskilda borgerliga ledamöter. Sven Johansson från Högerpartiet lanserade än en gång en konservativ tolkning där kravaller snarare skulle förebyggas genom ökade resurser till polisen, bättre disciplin i skolan och starkare föräldrakritik. Men borgerligheten som helhet riktade ingen samlad kritik, och grunddragen i det program som Carlsson skisserat måste sägas ha haft brett politiskt stöd eller i alla fall acceptans.⁶³

Därför kunde barnavårdsnämnden börja arbeta med att planera fritidspolitiska insatser redan innan utredningen var färdig. Arbetet blev omfattande och innebar att nämnden fortsatte att använda intervjuer som vetandeteknik. Omedelbart efter Hötorgskravallerna avdelade nämnden extra många fältassistenter till cityområdet, och i mars 1966 genomförde de en serie frivilliga intervjuer med ett hundratal ungdomar som vistades där. Intervjувaren användes när nämnden försökte bilda sig en uppfattning om vilken typ av aktiviteter som, med Granaths ord, kunde tänkas ”hindra en anhopning av sysslösa ungdomar” under sommaren.⁶⁴

Därefter utarbetades en tvådelad handlingsplan. Den första delen syftade till att skapa sommaraktiviteter i de ungdomsgårdar som redan fanns i förorterna. Ambitionsnivån var hög. Särskilda ”program av pop-karaktär” skulle ordnas och nämnden skulle erbjuda sig att transportera ungdomar

från city ut i förorten med bussar. Detta var ett försök att utöva samma sorts styrning som efter nyårskravallerna, nämligen att locka ungdomar att röra sig bort från centrum och ut till stadens periferi, men nu övergavs snart strategin eftersom alltför få ungdomar valde att följa med. ”Deras centrala värld var city”, konstaterades det till sist i en utvärdering. Den andra delen innebar en styrning av ungdomars rörelsemönster *inne* i city. I april 1966 började nämnden rusta upp två lokaler, en på Drottninggatan och en på Vattugatan. I en av dessa uppbyggdes ett ungdomscafé med fritidsgårdsverksamhet medan den andra reserverades för konserter och specialarrangemang. Här blev bedömningen mer positiv. Den nya fritidsgårdsverksamheten besöktes vanligtvis av mer än 250 ungdomar och vissa kvällar av hela 400. Formuleringarna i en utvärdering i juni 1966 visar tydligt att styrningens mål var att få ungdomar att vistas i vissa urbana rum istället för i andra: ”Otvivelaktigt har det större antalet av de ungdomar, som eljest uppehållit sig kring T-centralen och i city, samlats till fritidsavdelningens lokal.” Liksom efter nyårskravallerna kom de nya åtgärderna att bli bestående. När lokalen på Drottninggatan hotades av rivning flyttades raskt verksamheten till en fastighet på Lästmakargatan.⁶⁵ Hur länge fritidsverksamheten i city fortsatte är oklart, men ännu vid årsskiftet 1966/1967 besöktes lokalerna av hundratals ungdomar, på lördagar så många som 1500, och verksamheten bedömdes som ett effektivt sätt att ge ungdomar en chans att träffas i centrum Stockholm ”utan kollisioner med de vuxna i samhället”.⁶⁶

Fritidspolitisk styrning. Avslutande reflexioner

När ungdomsupploppen i Stockholm 1956 och 1965 pågick bemöttes de våldsamt, med polisavspärningar och sabelchocker. Men när de lagt sig användes andra makttekniker och i ett längre perspektiv kom en rumslig styrning utan våld och tvång att dominera samhällets offentliga reaktioner. Styrningen blev en del av det fritidspolitiska fält som växte fram i Stockholm under efterkrigstiden. Hur kan vi förstå denna process i ett bredare politiskt perspektiv?

Den tidiga efterkrigstiden är en period som ibland har beskrivits som kulmen för en svensk social ingenjörskonst, med stark tilltro till statens förmåga att i samarbete med vetenskaplig expertis rationellt planera samhällets utformning och påverka medborgarnas beteende.⁶⁷ Fenomenet har ofta kopplats samman med socialdemokratins, som dominerade svensk politik från 1930-talet och flera decennier framåt.⁶⁸ Och visst finns det inslag i de politiska reaktionerna på nyårs- och Hötorgskravallerna som har likheter med delar av den sociala ingenjörskonsten. Här fanns ambitioner att styra

och planera ungas beteende, och åtgärderna grundades på expertkunskap. De genomfördes dessutom under en tid då Socialdemokraterna visserligen inte alltid hade parlamentarisk majoritet i Stockholmspolitiken, men kontrollerade den inflytelserika socialborgarrådsposten. Samtidigt pekar vår studie på tre omständigheter som komplicerar bilden av reaktionerna som ett utslag av social(demokratisk) ingenjörskonst:

För det första att nya politiska fält inte endast växer fram på statlig nivå. Staten var frånvarande efter nyårs- och Hötorgskravallerna, den politik som utformades för att förebygga nya upplopp var lokalpolitiska reaktioner på lokala händelser.⁶⁹ Om kopplingarna mellan statsmakten och den lokala nivån var svaga framstår istället de gränsöverskridande, translokala kontakterna som desto mer intressanta att utforska vidare. Utredningsverksamhet förekom, som vi visade tidigare, i Stockholm, Köpenhamn och Oslo, och en forskare som Knut Sveri var med och utformade utredningar i olika länder.

För det andra att politiska fält kan uppstå utan i förväg uppgjorda planer. Det fanns givetvis en stark långsiktig planering i Stockholmspolitiken som helhet under efterkrigstiden. Den fysiska omgestaltningen av cityområdet och utbyggnaden av tunnelbanan är två sådana exempel på en ytterst medveten planering av stadens materiella rum. Men i samband med ungdomsupploppen uppstod oväntade störningar. Ungdomar använde stadsrummet på ett sätt som ingen förutsett, vilket tvingade fram politiska åtgärder av ad hoc-karaktär. Medborgarnas aktörskap i det urbana rummet kan med andra ord påverka framväxten av nya makttekniker genom att lokala myndigheter reagerar på deras handlande – också när detta är oroligt, bråkigt och stökigt.⁷⁰

För det tredje att även om socialdemokratiska politiker var med om att bygga ut det fritidspolitiska fältet var dess expansion inte alls ett uteslutande socialdemokratiskt projekt. Tilltron till möjligheterna att förebygga ordningsproblem genom fritidspolitisk planering grundad på vetenskaplig expertkunskap mötte inget organiserat motstånd från Stockholms borgerliga partier, även om enskilda högerledamöter ventilerade viss kritik. De politiska besluten fattades i bred principiell enighet även om partierna var oense om exakt hur mycket det nya fritidspolitiska fältet skulle få kosta.

Fältets innehåll var varken givet på förhand eller statiskt, och även om det fanns likheter mellan utredningarna efter nyårs- och Hötorgskravallerna fanns det också skillnader. Båda utredningarna producerade ett vetande om ungdomar som en kategori avgränsad från barn och vuxna, och som måste studeras med hjälp av specialiserade vetandetechniker. Här var barnavårdsnämndens utredningar en del av en internationell utveckling som ägde rum även i andra delar av Västeuropa. Föreställningarna om ungdomar förvetenskapligades, och uppgiften att uttala sig om hur de fungerade och

hur samhället borde intervensera i deras liv tilldelades i ökad utsträckning professionella experter.⁷¹

Samtidigt förändrades viktiga delar av utredningarnas tolkningsram mellan 1957 och 1967. I nyårsutredningen dominerade psykologiska förklaringar genom ett fokus på enskilda individers psykiska status och genom talet om masspsykologiska mekanismer, och ungdomskategorin framställdes som icke-differentierad. Hötorgsutredningen innebar en kraftig förändring. Nu ersattes den psykologiska tolkningsramen av en som fokuserade på de sociala och kulturella världar inom vilka olika ungdomsgrupper rörde sig. Resultatet blev en differentierande vetandeproduktion som drog gränser mellan "ungdomskulturer" i plural: mods, raggare, päron etc. Det objekt som skapades som avvikande 1957 var om man så vill den unga individen, medan det som skapades som avvikande 1965–1967 var ungdomskulturerna.

Vi har argumenterat för att den makt som utövades efter upploppen på avgörande punkter skiljde sig från den tvångsbaserade makt som utövats inom den offentliga barn- och ungdomsvården tidigare under 1900-talet, och att den var alltför komplex för att kunna beskrivas i termer av exempelvis "social kontroll". Men vad var nytt? Myndigheter hade ingripit i ungdomars fritid även tidigare, och redan under 1930-talet förekom att barnavårdsnämnder bedrev uppsökande verksamhet på dansbanor och andra platser där unga människor vistades på sin lediga tid.⁷² Men det hade skett i syfte att hindra vissa ungdomar från att vistas där, eller för att förbjuda verksamheterna. Den makt som utvecklades i Stockholm efter ungdomsupploppen på 1950- och 1960-talen byggde inte på förbud utan tvärtom på frivillighet. Det var en styrning som syftade till att få ungdomar att själva välja att förflytta sig bort från platser där myndigheterna uppfattade dem som ordningsproblem till andra platser. Den arbetade genom frihet, genom den vilja ungdomar själva antogs ha att till nöjen, festligheter och social samvaro.

Det styrningsperspektiv som vi har begagnat oss av i denna artikel innebär med andra ord att också sådana politiska program som innebär att myndigheter intervenerar i områden som vi spontant uppfattar som entydigt positiva, kanske till och med som "goda" (fritid, kultur etc.), också innebär maktutövning, men att denna makt inte kan förstås på samma sätt som repressiva maktformer. Den måste förstås som en styrning där vi som medborgare själva förväntas vara delaktiga i att uppnå de mål som maktutövningen strävar till. Och att granska hur makten – i alla dessa uppenbarelser – utformas, utövas och legitimeras är, menar vi, en av den samhällsrelevanta historieforskningens huvuduppgifter.

Summary

In the early post-war decades, several violent confrontations took place between young people and police in Stockholm. These confrontations were termed “youth riots”, and left adult observers puzzled: What did the adolescents protest against? And how should the problem of “youth riots” be addressed? After two such riots, on New Year’s Eve in 1956 and in the summer of 1965, the Stockholm Communal Board of Juvenile Welfare conducted thorough investigations, interviewing hundreds of adolescents participating in the riots. In this article, these investigations, as well as the policies these investigations eventually led to, are analysed by means of theoretical tools from the field of governmentality studies. The analysis includes two aims: First, to study what kind of knowledge regarding “youth” and “youth riots” was produced and, second, which forms of power against adolescents were enabled through this knowledge. The main findings include that the first investigation produced psychology-oriented knowledge, where the riots were seen as a result of “mass psychosis”, while the second investigation produced sociology-oriented knowledge, where the riots were seen as the result of conflicts between different youth cultures, such as “mods”. These different forms of knowledge enabled new power technologies, different from the technologies used previously in Swedish youth politics. Before the 1950s, these technologies were mainly based on force; however, after the “youth riots”, Stockholm authorities adopted technologies aimed at exercising power through the free will of adolescents. After the 1956 events, the city arranged a number of “New Year’s Eve parties” at community youth centres in the suburbs, with the explicit goal of making young people stay in the periphery instead of traveling to the inner city. After the 1965 riots, the city constructed indoor youth centres in the inner city, trying to influence young people to avoid outdoor public spaces, thus reducing the risk of confrontations with rivalling youth cultures and with adults. These non-forceful technologies of power are understood as a form of “governing”, and the article argues that although this is a form of power working through the free will of subjects instead of against it, it still has a profound capacity of regulating the movement of subjects and citizens in the urban geography of modern cities.

Keywords: Youth riots, youth cultures, governmentality, Stockholm, 20th twentieth-century, Sweden.

Noter

- 1 Artikeln är en del av projektet "Ungdomsupplopp och ungdomspolitik 1948–1989. Från Götgatsbacken till kravallerna i Kungsan", finansierat av Vetenskapsrådet (2015-01680).
- 2 För tidigare forskning om svenska ungdomsupplopp, se främst Lars Berggren, "Popgrupper växer upp som svampar ur jorden... Reflektioner kring en ungdomsrörelse i sextiotalets Malmö", i *Populärmusik, uppror och samhälle*, (red.) Lars Berggren, Mats Greiff & Björn Horgby, Malmö 2009, s. 52; Erling Bjurström, *Generationsupproret. Ungdomskulturer, ungdomsrörelser och tonårsmarknad från 50-tal till 80-tal*, Stockholm 1980, s. 55, 65–68; Robin Ekelund, *Retrospektiva modernister. Om historiens betydelse för nutida mods*, Höör 2017, s. 67–75; Björn Lundberg, "Nyårskravallerna i Malmö 1946–47. Sveriges första ungdomsupplopp?", i *Politik underifrån. Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, (red.) Andrés Brink Pinto & Martin Ericsson, Lund 2016; Fredrik Nilsson, "When rock and roll came to town. The threatening body and the promising identity", i *Rockin' the Borders: Rock Music and Social, Cultural and Political Change*, (red.) Björn Horgby & Fredrik Nilsson, Newcastle 2010, s. 25–38; Roddy Nilsson, "Kravaller i folkhemmet. Ligister, mods och kollektivt våld under efterkrigstiden", i *Väld. Representation och verklighet*, (red.) Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg, Lund 2006, s. 231–248.
- 3 För forskning om europeiska ungdomsupplopp, se Sissel Bjerrum, "Rock 'n' Roll. Mødet mellem dem og oss", i *Den kolde krig på hjemmefronten*, (red.) Klaus Petersen & Nils Arne Sørensen, Odense 2004, s. 86–87; Timothy Scott Brown, *West Germany and the Global Sixties. The Antiauthoritarian Revolt, 1962–1978*, Cambridge 2013, s. 58–60; Stanley Cohen, *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*, New York 2002; Inger Damsholt, "Rock around the north", i *Nordic Dance Spaces. Practicing and Imaging a Region*, (red.) Karen Vedel & Petri Hoppu, Aldershot 2014, s. 21–26; Uta G. Poiger, *Jazz, Rock, and Rebels. Cold War Politics and American Culture in a Divided Germany*, Berkeley 2000, s. 77–95.
- 4 Andra kända ungdomsupplopp i Stockholm under de första efterkrigsdecennierna är Söderkravallerna 1948 samt kravallerna i Berzelii park 1951 och 1954.
- 5 "Utredning angående ungdomar som anhållits i samband med gatubräken i Stockholms centrum nyårsnatten 1956/1957 (Bihang till stadskollegiets utlåtanden och memorial nr. 100)", i *Stockholms stadsfullmäktiges handlingar (SSH) 1958*, Stockholm 1959, s. 8–11.
- 6 "Hötorgskravallerna i Stockholm hösten 1965 (Bihang till stadskollegiets utlåtanden och memorial nr. 93)", i *SSH 1967*.
- 7 Utredningarna har tidigare kortfattat diskuterats i Nilsson 2006, s. 235–236, 239–240; Torbjörn Nilsson, *Staden mellan vågorna. Stockholms politik i brytningstider 1945–2014*, Stockholm 2014, s. 193–196.
- 8 Cohen 2002, s. 93–95.
- 9 Brown 2013, s. 58–60; Poiger 2000, s. 83, 100.
- 10 John Andersson, "'Rock and Roll'-begivenhederne i København 5–10 august 1957", *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab* 1964:2–3, s. 175–226; Elg Elgesem & Knut Sveri, "Rock'n'Roll-opptøylene i Oslo 20–22 september 1956", *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab* 1957:2, s. 193–209; Britt-Mari Persson Blegvad, "Newspapers and rock and roll riots in Copenhagen", *Acta Sociologica* 1964:3, s. 151–178.
- 11 Anders Gullberg & Torbjörn Nilsson, "Företal", i *Stockholm blir välfärdsstad. Kommunalpolitik i huvudstaden efter 1945*, (red.) Torbjörn Nilsson, Stockholm 2011, s. 9.
- 12 Projektet har bland annat resulterat i publikationerna *Stockholm blir välfärdsstad. Kommunalpolitik i huvudstaden efter 1945*, (red.) Torbjörn Nilsson, Stockholm 2011; Torbjörn

- Nilsson, *Stockholm som motor och motpart. Stadsbild och statsmakt sedan 1945*, Stockholm 2014; Nilsson 2014. Utanför projektet bör dessutom Anna Kåring Wagners forskning nämnas, särskilt *Stadens melodi. Information och reklam i Stockholms kommun 1930–1980*, Stockholm 2006.
- 13 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914–1991*, New York 1994, s. 324; Jon Savage, *Teenage: The Creation of Youth Culture 1875–1945*, London 2008.
 - 14 Se bland annat Bjurström 1980, s. 10–12; Lars Edgren, "Lärningar som ungdomsproblem. En 'ungdomskultur' i Malmö under 1800-talets första hälft", *Elbogen. Malmö fornminnesförenings tidskrift* 1985:1–4, s. 123–143; Mats Franzén, "The emergence of a modern youth culture. The Swedish 1930s", *Acta Sociologica* 2002:1, s. 47–56; Jonas Frykman, *Dansbanelandet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*, Stockholm 1988, s. 100; Johan Wennhall, *Från djäkne till swingpjatt. Om de moderna ungdomskulturernas historia*, Uppsala 1994.
 - 15 Hans-Erik Olson, *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?*, Lund 1992, s. 12.
 - 16 Kate Bradley, "Juvenile delinquency and the public sphere. Exploring local and national discourse in England, c. 1940–69", *Social History* 2012:1, s. 19–35; Felipe Estrada, *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem. Utveckling, uppmärksamhet och reaktion*, Stockholm 1999, s. 68–69; Roddy Nilsson, "Creating the Swedish Juvenile Delinquent: Criminal Policy, Science and Institutionalization c. 1930–1970", *Scandinavian Journal of History* 2009:4, s. 354–375; Olson 1992, s. 102–104.
 - 17 Se exempelvis Thom Axelsson, *Rätt elev i rätt klass. Skola, begävnings och styrning 1910–1950*, Linköping 2007; Jonas Larsson Kraus, *Att odla ett sambälle. Råby räddningsinstitut och 1840-talets sociala ingenjörskonst*, Uppsala 2009; Majja Runcis, *Steriliseringar i folkhemmet*, Stockholm 1998; Maria Sundkvist, *De vanartade barnen. Mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903–1925*, Uppsala 1994; Hans Swärd, *Mångenstädes svårt vanartad... Om problemen med det uppväxande släktet*, Floda 1993; Mattias Tydén, *Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935–1975*, Stockholm 2002.
 - 18 Olson 1992, s. 137, 159–179, 199–201.
 - 19 Michel Foucault, "Questions of method", i *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, (red.) Graham Burchell, Colin Gordon och Peter Miller, Chicago 1991, s. 75–79.
 - 20 Mitchell Dean, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, Thousand Oaks 2010, s. 33, 42–43; Foucault 1991, s. 79.
 - 21 Begreppet har tidigare använts i Martin Ericsson, *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880–1955*, Lund 2015, s. 43–44.
 - 22 Runcis 1998; Tydén 2002.
 - 23 Se bland annat Larsson Kraus 2009; Claes Levin, *Uppfostringsanstalten. Om tvång i föräldrars ställe*, Lund 1998, s. 67–78; Sundkvist 1994; Swärd 1993.
 - 24 Nikolas Rose, *Powers of Freedom. Reframing Political Thought*, Cambridge 1999, s. 4.
 - 25 Dean 2010, s. 158–159, 172–173, 257; Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France, 1978–79*, Basingstoke 2008, s. 67.
 - 26 Patrick Joyce, *The Rule of Freedom. Liberalism and the Modern City*, London 2003, s. 13. Se även Rose 1999, s. 7, 26–27.
 - 27 Se för liknande resonemang Mustafa Dikeç, "Space, governmentality, and the geographies of French urban policy", *European Urban and Regional Studies* 2007:4, s. 279–280.
 - 28 PM med diarienummer 3 1957, B2d:22, Polisvakt-distrikt 4 (PVD4), Polismyndighetens i Stockholm arkiv (PSA).
 - 29 Se förhørsprotokoll i B2c:338–339, PVD4, PSA.
 - 30 PM av barnavårdsdirektören 8/1 1957, A1ac:13, Stockholms stads barnavårdsnämnds arkiv (SSBN), Stockholms stadsarkiv (SSA).

- 31 "Utredning angående ungdomar som anhållits [...]", i *SSH 1958*, s. 10.
- 32 "Utredning angående ungdomar som anhållits [...]", i *SSH 1958*, s. 34.
- 33 Kerstin Hamreby, *Flickor och pojkar i den sociala barnavården. Föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*, Umeå 2004, s. 3, 163-165, 169-171, 176 (citat).
- 34 "Utredning angående ungdomar som anhållits [...]", i *SSH 1958*, s. 12, 18, 39-40, 46-47.
- 35 "Utredning angående ungdomar som anhållits [...]", i *SSH 1958*, s. 14.
- 36 Utredarna använde kontrollgrupper för att avgöra vad som kännetecknade "genomsnittlig" Stockholmsungdom. Den viktigaste kontrollgruppen var den psykologiska, psykiatriska och sociologiska undersökning ledd av läkaren Gustav Jonsson som senare publicerades som Gustav Jonsson & Anna-Lisa Kälvesten, 222 *Stockholmspojkar. En socialpsykiatrisk undersökning av pojkar i skolåldern*, Stockholm 1964. Att nämnden valde att använda en bok om *pojkar* för att skapa en kontrollgrupp som antogs vara typisk för *ungdomar* understryker ytterligare hur tydligt upploppsdeltagande kodades som något manligt.
- 37 Andersson 1964, s. 213; Elgesem & Sveri 1957, s. 204-206.
- 38 "Utredning angående ungdomar som anhållits [...]", i *SSH 1958*, s. 14-15.
- 39 "Utredning angående ungdomar som anhållits [...]", i *SSH 1958*, s. 26-27, 46.
- 40 *SOU 1959:37. Ungdomsbrottslighet. Överväganden och förslag*, Stockholm 1959, s. 173.
- 41 "Utredning angående ungdomar som anhållits [...]", i *SSH 1958*, s. 31-37.
- 42 *Riksdagsstrycket: Protokoll första kammaren (FK) 11/1 1957* s. 9, FK 21/1 1957 s. 41, 50, 53-54, 108-110, FK 22/1 1957 s. 143-150, Andra kammaren 21/1 1957 s. 118-122, 191-194.
- 43 Nilsson 2014, s. 74, 80, 104-105.
- 44 Brev från barnavårdsdirektör Granath till borgarrådssekreterare Andersson 14/2 1957, E1a:2, SSBN, SSA.
- 45 Björn Elmbrant, *Stockholmskärlek. En bok om Hjalmar Mehr*, Stockholm 2010, s. 118.
- 46 Stadsfullmäktiges protokoll 18/2 1957, i *SSH 1957*, s. 116-119.
- 47 Nilsson 2014, s. 77, 83, 98.
- 48 Stadsfullmäktiges protokoll 7/12 1957, i *SSH 1957*, s. 1184, 1186.
- 49 Utlåtande nr. 331 1958, i *SSH 1958*, s. 3149-3150.
- 50 "Kravallerna", i *Expressen* 2/1 1958; stadsfullmäktiges protokoll 6/12 1958, i *SSH 1958*, s. 1260-1261, 1275.
- 51 Det framgår av stadsfullmäktiges protokoll 20/9 1965, i *SSH 1965*, s. 620.
- 52 Stadsfullmäktiges protokoll 24/2 1958, i *SSH 1958*, s. 188.
- 53 "Mods-terror på Hötorget", i *Expressen* 2/6 1965. Se även förundersökningsprotokoll 14451, B2c:689, samt diarieanteckningar över omhändertagna, C2:207-208, PVD4, PSA; PM om Hötorgskravallerna 15/10 1965, E1a:24, SSBN, SSA.
- 54 "Hötorgskravallerna i Stockholm hösten 1965 [...]", i *SSH 1967*, s. 17.
- 55 "Hötorgskravallerna i Stockholm hösten 1965 [...]", i *SSH 1967*, s. 31-34. Oroligheterna utspelade sig vid en tid då den offentliga debatten om narkotikamissbruk växte kraftigt och fick starka alarmistiska drag. Se Johan Edman, *Vård och ideologi. Narkomanvården som politiskt slagfält*, Umeå 2012, s. 67-105.
- 56 Nilsson 2006, s. 239-240.
- 57 Robert Andersson & Roddy Nilsson, *Svensk kriminalpolitik*, Malmö 2009, s. 90.
- 58 "Hötorgskravallerna i Stockholm hösten 1965 [...]", i *SSH 1967*, s. 52; Nilsson 2014, s. 196.
- 59 Cohen 2002, s. 30, 57, 152-153, 187.
- 60 "Hötorgskravallerna i Stockholm hösten 1965 [...]", i *SSH 1967*, s. 25, 42-44.
- 61 "Hötorgskravallerna i Stockholm hösten 1965 [...]", i *SSH 1967*, s. 12-13, 41, 51, 63-64.
- 62 "Hötorgskravallerna i Stockholm hösten 1965 [...]", i *SSH 1967*, s. 37, 50-51, 64.
- 63 Stadsfullmäktiges protokoll 20/9 1965, i *SSH 1965*, s. 601-602, 617-621.
- 64 Tjänstememorial 7/4 1966 i ärende 119/1966, A1ac:43, SSBN, SSA.

- 65 "PM angående Cityverksamheten" 20/6 1966 i ärende 264/1966, Arac:44 samt ungdomsstyrelsens protokoll 4/10 1966 § 3, A2ag:3, SSBN, SSA.
- 66 "Hötorgskravallerna i Stockholm hösten 1965 [...]", i *SSH 1967*, s. 58–60.
- 67 Se Bengt Larsson, Martin Letell & Håkan Thörn, "Transformations of the Swedish Welfare State. Social Engineering, Governance and governmentality", i *Transformations of the Swedish Welfare State. From Social Engineering to Governance?*, (red.) Bengt Larsson, Martin Letell & Håkan Thörn, New York 2012, s. 12–17.
- 68 Ett klassiskt exempel är Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm 2000.
- 69 För liknande resonemang, se Mike Raco & Rob Imrie, "Governmentality and rights and responsibilities in urban policy", *Environment and planning* 2000:32, s. 2189.
- 70 Margo Huxley, "Geographies of governmentality", i *Space, knowledge and power*, (red.) Jeremy W. Crampton & Stuart Elden, Aldershot 2008, s. 189–190; Margo Huxley, "Space and Government", *Geography Compass* 2008:5, s. 1640.
- 71 Erling Bjurström, "Den moderna ungdomspolitiken och ungdomars fritidskulturer", i *Fritid i ny tid*, (red.) Olle Zetterberg, Stockholm 1998, s. 73–74; Kate Bradley, "Becoming Delinquent in the post-war welfare state. England and Wales, 1945–1965", i *Juvenile delinquency and the limits of western influence, 1850–2000*, (red.) Heather Ellis, New York 2014, s. 227–247; Hamreby 2004, s. 125–131, 150–151.
- 72 Swärd 1993, s. 142–144, 210.